

הותרה ודחוייה בשבת – נידונים בפוסקים

בתוך הלכות פיקוח נפש בשבת, אחד הדיונים המרכזיים בפוסקים קשור בשאלת "הותרה או דחוייה".

יסוד המושג "הותרה" מול דחוייה" הוא: האם מצב של פיקוח נפש הנו מצב שבו השבת "הותרה" והיא כחול, או שרק "דחוייה".

אמנם מושג זה הנו עמום ולא ברור כל כך מה משמעותו.

בגמרא לא מצינו כל נידון כזה בהלכות פיקוח נפש. המקור לדין זה הוא בפסחים עז, א בעניין דין טומאה בציבור – האם הותרה או דחוייה, כאשר אם הותרה, מותר לכתחילה לעשות את העבודה בטמאים כשרוב הציבור טמא ואין צריך לחזור אחרי טהורים, ואם דחוייה – צריך. ועוד מבואר שם בגמרא, שלמאן דאמר דחוייה, יש צורך בכפרה – "ריצוי ציץ" למרות שהטומאה נדחתה.

הפוסקים דנו האם גם בשבת במצב של פיקוח נפש כך הוא המצב או לא.

כל העוסקים בנידון מביאים את לשונותיו של הרמב"ם וכיצד שביאר אותו הכסף משנה.

כותב הרמב"ם (הל' שבת פ"ב ה"א):

"דחוייה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות, לפיכך חולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום".

וכתב הכסף משנה:

"דחוייה היא שבת וכו'. בפרק כיצד צולין (פסחים ע"ז) איפליגו תנאי טומאה אם דחוייה היא בציבור או הותרה ופירש"י דחוייה אף על גב דאכשר רחמנא למיתי בטומאה לאו היתר גמור הוא אלא היכא דלא משתכחי טהורים וכיון דלאו היתר גמור הוא בעיא ציץ לרצויי. ומשמע בגמרא דהלכה כמ"ד דחוייה היא וכן פסק רבינו בפ"ד מהל' ביאת המקדש ומשמע דכי היכי דאיפליגו בטומאה ה"נ איפליגו בשבת לגבי חולה אם היא דחוייה או הותרה וקיי"ל כמ"ד דחוייה וכ"כ הרשב"א והר"ן שהשבת דחוייה היא אצל חולה ולא הותרה".

מאידך, כותב הרמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה ב:

"אמדהו ביום השבת שהוא צריך לכך וכך שמונה ימים אין אומרים נמתין עד הערב כדי שלא לחלל עליו שתי שבתות אלא מתחילין מהיום שהוא שבת ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בו סכנה או ספק סכנה מחללין, ומדליקין לו את הנר ומכבין

מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו, כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן".

דחוייה – או כחול – מסתבר שצריך לומר שאף על פי שדחוייה, מכל מקום לגבי השאלה על מה מחללים, היא כחול. ונאריך בזה בפעם אחרת.

הנידון המקורי בנושא הוא בדיון הראשונים האם יש לשחוט לצורך חולה או להאכילו נבילה, וכמעט כולם הכריעו לשחוט, אלא שהביאו כמה טעמים לדבר:

המהר"ם [הביאו הרא"ש בפרק ח' דיומא] כתב ששבת הותרה לצורך חולה שיש בו סכנה, כשם שיו"ט הותר לצורך אוכל נפש, אבל מאכלות אסורות לא הותרו.

עצם מה שמאכלות אסורות לא הותרו הרי זה מבואר מדין הקל הקל תחילה שיש להתאמץ להפחית את גודל האיסור, וכן הסתפקו האם להאכיל תרומה או טבל, אבל צריך ביאור מה בין מאכלות אסורות לשבת.

מהדימוי של מהר"ם לאוכל נפש ביו"ט נראה שבשבת כשאשר יש צורך במלאכה אין זה מלאכת איסור כלל אלא מלאכה המותרת, וכן מצינו בשבת בכמה דברים, לגבי קורבנות שיש בהם במועדו, וכן לגבי מילה, והיינו שהמלאכה האסורה בשבת, היא מלאכה שאין בה צורך בשבת, אבל כשיש מלאכה שנצרך לעשותה בשבת, שזה זמנה כקורבן ומילה, אין זה חילול שבת, וכן פיקוח נפש בשבת. אבל בשאר איסורי תורה אין מעלה כזו והאיסור אסור לעולם.

וכן נראה בתוס' פסחים מו': בסוף העמוד, שכתבו "ואם תאמר אי אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכת שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה וי"ל כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל". והאחרונים דייקו מדבריהם שפיקו"נ הותרה כשבת ועל כן סברו שיהיה בזה "הואיל".

והחתם סופר בשו"ת ביאר שכל האיסורים מותרים מצד וחי בהם וזה בגדר דחוייה בלבד, אבל שבת שנלמד מלעשות את השבת, "אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", זה בגדר הותרה, ובזה מבאר את דברי מהר"ם מרוטנבורג.

[זה מובן יותר בהינתן שעיקר מלאכת שבת ביצירת דבר חדש, וכאשר הדבר נצרך להעשות בשבת, מצד מצוות התורה, אין בזה איסור כלל, ואפשר שאין זה כמלאכת אדם, וכמו שהותרה מילה וקורבנות בשבת, ואף מלאכת המשכן חשבו בני ישראל לעשות בשבת כשם שעובדים במשכן בשבת, ועל זה היה צריך ציווי מיוחד בריש פרשת ויקהל, וכעין זה ביאר בשני דרכים בגליוני הש"ס, שבשבת כל כלפי מה שחשוב הימנה כמילה וקורבן, ואף פיקוח נפש הרי זה הותרה.]

בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן תרפט) יש תשובה חשובה שככל הנראה מופנית להרא"ש :

"שאלת עוד שאודיע לך דעתי במה שנשאל הראב"ד ז"ל ונסתפק בו הרמב"ן ז"ל. בחולה שיש בו סכנה שמותר לשחוט לו בשבת. אם יש שם נבלה מי נאמר כיון שיש שם נבלה לא נשחוט לו. או מתירין לשחוט ולא נאכילנו לו נבלה. ואני כבר נשאלתי על זה והשבתי ואמרתי שאכתוב לך.

תשובה שמעתי מאחד מגדולי הרבנים שהעיד משם הרב רבי מאיר מרוטנבורק. שהורה להתיר לשחוט אפילו במקום שיש שם נבלה להאכילו. אלא שהטעם שאמרו לי משמו חלוש מאד על כן איני כותבו לך. והוא הרב שהגיע /שהגיד/ לי כן דעתו. וטעמו משום דאם אין שוחטין לו יבא לידי סכנה שימנע מלאכול הנבלה וימות. ולי נראה שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחוויה או נאמר שבת הותרה אצל חולה. אם נאמר שבת הותרה אצל חולה שוחטין לו שלא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה. ושוחטין לחולה בשבת כדרך ששוחטין אנו לעצמנו. וכדרך שאמרו בטומאה למאן דאמר טומאה הותרה בציבור שאם נטמא הכוס אפילו יש שם כוס אחר נותן לטהור אפילו מן הכוס שנטמא. אבל למ"ד דחוויה היא מאכילין לו הנבילה שהוא צריך לאכול ואין אנו עוברים לשחוט לו. שבמקום שיש לו בשר לאכול לא נעבור אנו ולא נדחה את השבת. וכמדומה שהלכה כמאן דאמר שבת דחוויה היא ולא הותרה. מכל מקום כל שאין שם נבילה /לא/ אמרינן לגוי לשחוט כיון שהיא דחוויה אצלו. ותדע לך שהרי שנינו בברייתא אין עושין דברים הללו לא על ידי גוים ולא על ידי קטנים אלא על ידי גדולי ישראל".

הוי אומר לדעת הרשב"א שאלה זו תלויה **אם דחוויה שבת או הותרה**, וכתב שבשאלה זו נראה שהוכרע שדחוויה, ועל כן גם השבת דחוויה ויאכילוהו נבילה ולא ישחטו. ומבואר מדבריו שדברי מהר"ם אינם בכלל הותרה או דחוויה הרגילים.

אלא שגם ברשב"א מבואר שיש חלוקה בין מאכלות אסורות לשבת, ואף אם הם הותרו כטומאה בציבור, מאכלות אסורות לא הותרו, צריך להבין למה במאכלות אסורות לא נימא הותרה, וצריך לבאר שבמאכל אסור האיסור הוא בעצם החפץ ועל כן לא שייך לראות את זה כהותרה.

[ברשב"א שם נראה עוד שהיכן שאין נבילה אין אומרים לגוי לשחוט, שכן המלאכה כבר נצרכת ואין לעשותה על ידי גוי, ורק כשהמלאכה לא נצרכת שיש נבילה יש מקום לדון איזה עבירה לדחות. ועל זה סובר שאפשר ושבת הותרה, והכריע שלא הותרה.]

ובדעת הרשב"א יש קושיא חזקה, מן הסוגיא של ריבוי בשיעורין.

במנחות סד, ב דנה הגמ':

"בעי רבא : חולה שאמדוהו לשתי גרוגרות, ויש שתי גרוגרות בשתי עוקצין ושלש בעוקץ אחת, הי מינייהו מייתינן? שתיים מייתינן דחזו ליה, או דלמא שלש מייתינן דקא ממעטא קצירה?"

ומסיקה הגמרא שבוודאי יש להביא את השלש, שבכך ממעטים במלאכת האיסור. האם דין זה מדאורייתא? הרשב"א בביצה יז, א כותב שזהו דין מדרבנן בלבד, אבל הר"ן (על הרי"ף) בביצה דף ט עמוד ב כותב :

"ותמהני עליהם, דא"כ מאי קא מיבעי לן התם במנחות, פשיטא דשלש מייתי, דרבויי בשיעורא לא מיתסר אלא מדרבנן, ורבוי בצירה מיתסר מדאורייתא... לפיכך נראה לי ברור דודאי רבויי [שעורא] בשבת מדאורייתא מיתסר... שהשבת דחויא היא אצל חולה ולא הותרה, ולפיכך כל שהעיקר מלאכה אסור אף תוספתו כמוהו, ומיתסר מדאורייתא..."

ומבואר מדבריו שיסוד הדין הוא בהותרה ודחויא, ולפי זה צריך עיון, שתהיה לנו סתירה בשיטת הרשב"א האם שבת דחויא או הותרה.

וצריך לומר שלדעת הרשב"א למרות ששבת דחויא, מכל מקום ריבוי בשיעורין הוא רק מדרבנן, משום שהמעשה מתייחס באופן כללי ולא על פי התוצאות של כל שיעור ושיעור, ואין דין זה תלוי לגמרי אחד בשני.